

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות -

פרק תשיעי

ברכות הראיה

סוגיה יג: ברכות ההודאה (1): יסוד הדין

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

סוגיה יג: ברכות ההודאה (1): יסוד הדין

רקע

ברכת "שהחיינו" היא ברכה שכיחה מאוד. מברכים אותה על חג חדש, על מצוה חדשה, על פרי חדש, על חבר שלא ראינו שלשים יום, על כלי חדש, על גשמים ועל בשורות טובות. האם יש מכנה משותף לכל המקרים הללו, או שיש מחייבים שונים לברכה? [שים לב, האם בכל אחד מהמקרים הללו מברכים גם ברכת "הטוב והמטיב"?]

מקורות

- א. גמ' נח: "אמר ריב"ל הרואה את חברו... הייתי ככלי אובד"
- גמ' נט:ס. "על הגשמים כו'... כח דהתירא עדיף ליה"
- ב. עירובין מ: "ואמר רבה כי הוינא בי רב הונא איבעיא... כי קא מיבעיא לי חובה מאי"
- ג. תלמידי רבינו יונה מג: ד"ה הרואה את חברו, "... בשאר חבירים לא"
- ד. תוס' נט: ד"ה התם
- שו"ת הרשב"א ח"ד סי' עז
- ה. שו"ת הרשב"א ח"א סי' רמה
- ו. רמב"ם הל' ברכות פ"י הל' א-ז

שו"ת הרשב"א חלק ד סימן עז

ולענין שאמרת: ברואה את חברו, אם יש אחרים שנהנים גם הם בראייתו, אם מברך הטוב והמטיב כדרך שמברכים בידידת הגשמים ואית ליה לדידיה ארעא, ובילדה אשתו זכר, דאשתו נהנית ממנו? תשובה: לא בכל דבר שנהנה הוא ואחרים עמו מברך הטוב והמטיב, שאם כן, אפילו אקרא חדתא יברך הטוב והמטיב, אלא בדבר שיש לו תועלת והנאה בו ולאחרים עמו. כגון: ירדת הגשמים וירושת הקרובים, ואפילו בריבוי יין, ואחרים נהנים ושותים ממנו עמו. אבל בהנאה לבד בראיית פירות חדשים, לא מציינו. שאם כן למה שאלו בילדה אשתו זכר: מאן איכא אחרינא בהדיה? ואמרו: דהתם נמי, איכא אשתו בהדיה. תיפוק ליה משום בני ביתו ובניו, דנהנים ושמחים עמו. ואפילו הכל נהנין בילידת הזכרים. אלא שהנאת תועלת קאמר. ובלידת אשתו זכר, יש לאב ולאם הנאת תועלת. חדא: דהוה להו חוטרא לידה ומרא לקבורה. ועוד: שהוא כירך האב ואם. ומדת כל אדם תאבין לו ליורשן.

שו"ת הרשב"א חלק א סימן רמה

שאלת, אם מברכין שהחיינו על המילה וכן מי שנולד לו בן אם מברך שהחיינו? תשובה: מסתברא דכל שנולד לו בן צריך לברך שהחיינו, בין נולדו לו בנים אחרים בין לא נולדו לו בנים. דהא קיימא לן כלישנא בתרא דרבי יוחנן דאמר בפרק הרואה [פ.]: בין קנה בתים אחרים בין לא קנה מברך שהחיינו. אלא שלא ראיתי שנהגו כן אפילו הגדולים אשר בארץ. ושמא עשאוה רשות קרא חדתא דמברכין זמן ולא בחובה, דכל שאינו בא מזמן לזמן כמועדות אין מברכין

שהחיינו בחובה. וכדאמרין בראש השנה: מהו לומר זמן בראש השנה וביום הכפורים? רשות לא קא מיבעיא לי דאפילו אקרא חדתא אמרינן, כי קא מיבעיא לי חובה, כיון דמזמן לזמן קא אתו אמרינן או דילמא כיון דלא איקרו רגלים לא אמרינן? ומפני שראיתי גדולי הדור שלא נהגו לומר אני נוהג כן. ואף על פי שזה אינו מספיק כל הצורך, שהרי בפדיון הבן תקנו זמן. ושמא אף על מצוה ממצות התורה כפדיון הבן אומר. ולפי טעם זה, כל אותן שבפרק הרואה בקנה כלים חדשים ונפלה לו ירושה מאביו וכל אותן שנזכרו שם דלאו מזמן לזמן אלא במקום הנאה בלבד יש לומר דלאו בחובה אמרום אלא ברשות.

הסבר הסוגיה

על הגשמים ועל בשורות טובות אומר: ברוך הטוב והמטיב... בנה בית חדש וקנה כלים חדשים אומר: ברוך שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה. [משנה נד].
קצרו של דבר: על שלו הוא אומר: ברוך שהחיינו וקיימנו. על שלו ועל של חברו - אומר: ברוך הטוב והמטיב. [ברייתא נט].

שתי ברכות תקנו חכמים להודאה, ברכת "שהחיינו" וברכת "הטוב והמטיב". על גשמים תקנו חכמים ברכה שלישית, "מודים אנחנו לך על כל טיפה וטיפה". הגמ' מביאה ברייתא המסבירה שעל הודאה של יחיד מברך "שהחיינו", על הודאה של רבים [שני אנשים ומעלה] מברך "הטוב והמטיב", ועל גשמים, כשאין לו צורך אישי בהם, מברך "מודים אנחנו לך".
מהגמ' משמע שברכת "שהחיינו" וברכת "הטוב והמטיב" הן ברכות חופפות, שתיהן ברכות הודאה של אדם השמח במאורעות חייו, ומודה לקב"ה על כך.

מהבנה זו ניתן להסיק מסקנות שונות שאינן מפורשות בגמ'. לגבי ברכת "שהחיינו" על ראיית חבר, כותבים תלמידי רבינו יונה [מג: ד"ה הרואה את חברו]: "דוקא בחבירו ששמח בראיתו, אבל בשאר חברים לא". הברכה היא ברכת הודאה, ולכן שייכת רק במקרה שהראייה גורמת לו שמחה.

לגבי ברכת "שהחיינו" על כלים חדשים כותב הרא"ש [סי' טז]: "ויראה לי הכל לפי מה שהוא אדם, דיש עני שמח בחלוק יותר מעשיר בכלים חשובים". כיוון שהברכה היא ברכת הודאה על שמחה, חיובה תלוי בשמחה האישית של כל אחד ואחד.

לגבי ברכת "הטוב והמטיב" על שינוי יין, סוברים רוב הראשונים שמברכים ברכה זו רק על יין¹. מסבירים התוס' והרא"ש: "משום דיינן משמח וסועד, אבל פת סועד ואינו משמח" - ברכת הודאה מברכים רק על דבר משמח².

כמו כן, הראשונים מיישמים את ההבחנה בין דבר שטוב לו בלבד לדבר שטוב לו ולאחרים על הלכות נוספות שאינן מוזכרות בגמ'. המשנה אומרת שעל שמועות טובות מברך "הטוב והמטיב", כותב הטור [סי' רכב] שמברך ברכה זו רק על שמועות שהן טובות לו ולאחרים. המשנה אומרת שבנה בית חדש וקנה כלים חדשים מברך "שהחיינו", כותב הטור

¹ הריטב"א [ד"ה ושנוי יין] מצטט ראב"ד הסובר שמברכים גם על שינוי פת.

² לקמן נראה שניתן להבין את דברי הראשונים בדרך אחרת.

[סי' רכג] בשם הסמ"ק [סי' קנא עמ' קי] שדין זה הוא כשקנה לעצמו בלבד, אבל אם קנה לו ולביתו מברך "הטוב והמטיב".

אולם, החפיפה בין ברכת "שהחיינו" לבין ברכת "הטוב והמטיב" אינה מלאה, ויש ראשונים שהסיקו מכך שיש הבדל מהותי בין שתי הברכות הללו.

תוס' [ד"ה התם] כותבים שעל שינוי יין מברכים "הטוב והמטיב" בחבורה בלבד: "ואפילו שהחיינו אין מברך יחיד על שינוי יין, דלא אשכחן יחיד שמברך שהחיינו רק אחדתא"³. הרשב"א [שו"ת ח"ד תשובה עז] מתייחס לברכה על ראיית חבר ועל פרי חדש, וגם הוא מחלק בין הברכות השונות: "לא כל דבר שנהנה הוא ואחרים עמו מברך הטוב והמטיב שאם כן אפילו אקרא חדתא יברך הטוב והמטיב, אלא בדבר שיש לו תועלת והנאה בו ולאחרים עמו... אבל בהנאה בלבד בראיית פירות חדשים לא מצינו...".

הרשב"א מחלק בין ברכת הודאה על תועלת לבין ברכת הודאה על הנאה ללא תועלת. לדעתו ברכת "הטוב והמטיב" היא ברכה על תועלת, ואילו ברכת "שהחיינו" היא ברכה על הנאה. מצאנו הנאה ללא תועלת, אך לא מצאנו תועלת ללא הנאה, לפיכך בכל מקום שמברכים ברבים "הטוב והמטיב", מברכים ביחיד "שהחיינו"⁴, אבל לא בכל מקום שמברכים "שהחיינו" ביחיד, מברכים "הטוב והמטיב" ברבים. כשיש הנאה ללא תועלת מברכים "שהחיינו" בין ביחיד ובין ברבים.

גשמים היורדים על שדהו, בנה בית חדש, קנה כלים חדשים, ילדה אשתו זכר וזכה בירושה - בכולם יש תועלת רבה, הוא זכה בדבר שלא היה לו קודם, ומברכים עליהם "שהחיינו" ביחיד, ו"הטוב והמטיב" ברבים. פרי חדש, וראיית חבר גורמים לאדם הנאה, אבל אין בהם תועלת ולכן מברך, בין ביחיד ובין ברבים, ברכת "שהחיינו".

תוס' מחלקים חילוק אחר. לדעת תוס' ברכת "שהחיינו" אינה ברכה על הנאה, אלא ברכה על התחדשות. על דבר חדש מברכים "שהחיינו", על הנאה או תועלת של רבים מברכים "הטוב והמטיב", ועל הנאה של יחיד ללא התחדשות, אין מברכים כלל.

פרי חדש, חבר שהתחדש אצלו, חג חדש, מצוה חדשה, בית חדש, כלים חדשים וגשמים חדשים - מברכים "שהחיינו". על בשורות טובות שאין בהן התחדשות ועל יין שונה - אין מברכים "שהחיינו", אלא "הטוב והמטיב", ובתנאי שרבים נהנים מהם.

גם מהרמב"ם משמע שאין חפיפה מלאה בין ברכת "שהחיינו" לבין ברכת "הטוב והמטיב".

³ הריטב"א [הל' ברכות פ"ד סי' יד], ראבי"ה [ח"א סי' קמו], רוקח [סי' שמא] ור"ן [פסחים כ. ד"ה אבל מברך] חולקים וסוברים שיחיד מברך "שהחיינו".

⁴ חוץ משינוי יין, לקמן נסביר דין זה.

הרמב"ם [הל' ברכות פ"י] מקדיש שבע הלכות לברכות אלו. בהלכות א-ב הרמב"ם פוסק שמברכים "שהחיינו" על בית חדש, כלים חדשים, פרי חדש וראיית חבר, ואינו מחלק בין יחיד לבין רבים.

בהלכות ג-ז הרמב"ם עוסק בברכת "הטוב והמטיב" על שמועות טובות, וברכת "דיין האמת" על שמועות רעות. בסוף ההלכות הללו מסכם הרמב"ם [ה"ז]: "קצרו של דבר: כל דבר טובה שהיא לו ולאחרים - מברך הטוב והמטיב, וטובה שהיא לו לבדו - מברך שהחיינו". הלשון "כל דבר טובה שהיא לו" מתייחסת להלכות ג-ז, העוסקות ב"שמועה טובה" וב"הגיעה אליו טובה", ואינה מתייחסת להלכות א-ב, ששם הרמב"ם לא הזכיר את המושג "טובה". משמעות הדבר היא שעל ההלכות המוזכרות בהלכות א-ב [בית חדש, כלים חדשים, ראיית חבר ופרי חדש] אין מברכים "הטוב והמטיב" בשום מקרה.

שיטת הרמב"ם יכולה להיות כשיטת תוס', שעל התחדשות מברכים, בין ביחיד ובין ברבים, "שהחיינו" בלבד, ועל טובה והנאה מברכים ביחיד "שהחיינו" וברבים "הטוב והמטיב".

ניתן להעלות חילוק נוסף בין ברכת "שהחיינו" לבין ברכת "הטוב והמטיב". הרמב"ם [בה"ד] כותב: "הגיע אליו טובה או ששמע שמועה טובה... מברך הטוב והמטיב". ברכת "הטוב והמטיב" היא ברכה על דבר שמגיע אליו, היא ברכה שמברכים רק על טובה שאדם מקבל מגורם חיצוני ולא על טובה שעמל להשיגה. בני משפחה הבונים בית חדש או קונים כלים חדשים אינם מברכים "הטוב והמטיב", אך אם הם מקבלים בית או כלים במתנה הם מברכים עליהם "הטוב והמטיב".

נקודה נוספת שיש לדון בה היא השאלה אם ברכות ההודאה הן חובה או רשות. שאלה זו עולה בגלל הגמ' במסכת עירובין [מ:]: המחלקת בין אמירת "שהחיינו" במועדות שהיא חובה, לבין ברכת "שהחיינו" על פרי חדש שהיא רשות.

הרשב"א [שו"ת ח"א סי' רמה] מרחיב את הדין שנאמר בגמ' לגבי פרי חדש על כל הברכות שמוזכרות בפרקנו. ברכת "שהחיינו" על המועדות היא חובה, ואילו "שהחיינו" על התחדשות, הנאה ותועלת היא רשות.

הרמב"ם [פ"י הל' א-ז] דן בהרחבה בדיני "שהחיינו" ואינו מזכיר שהברכה רשות, משמע שהיא חובה גמורה [בסוגיה הבאה (עמ' 422-423) נבאר כיצד הרמב"ם מפרש את הגמ'].

הדרכי משה [סי' רכג אות ד] סובר שרוב הפוסקים מחלקים בין ברכת "שהחיינו" על פרי חדש שהיא רשות לבין ברכת "שהחיינו" על שאר דברים שהיא חובה. ניתן לפרש שהברכה על פרי חדש אינה על ההנאה וקבלת התועלת אלא על ההתחדשות עצמה, ואילו הברכה על שאר דברים היא ברכת ההודאה על ההנאה שאדם מקבל. הפוסקים סוברים שחובה להודות לקב"ה על כל הטובה שהוא נותן לנו, ואין חובה לברך את הקב"ה על ההתחדשות שהטבע מתחדש.

סיכום

ברכת "הטוב והמטיב" חופפת לברכת "שהחיינו", אבל החפיפה אינה מלאה. ניתן לנסח את ההבדל בין שתי הברכות בשלושה ניסוחים:

א. ברכת "שהחיינו" היא ברכה על התחדשות, וברכת "הטוב והמטיב" היא ברכה על הנאה [תוס'].
ב. ברכת "שהחיינו" היא ברכה על כל הנאה, וברכת "הטוב והמטיב" היא על תועלת בלבד [רשב"א].

ג. ברכת "שהחיינו" היא על הנאה, וברכת "הטוב והמטיב" היא רק על בשורות טובות, זאת אומרת על דברים שמגיעים לאדם, ולא על דברים שהוא גורם בעצמו.

הלכה

השו"ע [סי' רכג סע' ה] פוסק שהקונה בית חדש וכלים חדשים לו ולבני ביתו, הוא והם מברכים "הטוב והמטיב". פסק זה הוא נגד שיטת הרמב"ם.